LAKATOS ARTUR LÓRÁND*

A MAGYARORSZÁGI HOLOKAUSZT ELŐESTÉJE.
AZ OLASZ KIUGRÁS ÉS A KÁLLAY-KORMÁNY KITÖRÉSI
KÍSÉRLETEI A ROMÁN DIPLOMÁCIA DOKUMENTUMAINAK
TÜKRÉBEN (1943–1944)

Kulcsszavak: *Olaszország, Magyarország, második világháború, román diplomácia, 1943-as év*

BEVEZETŐ

Sztálingrádot követően a tengelyhatalmak szövetsége keretén belül három ország tett kísérleteket arra, hogy kiugrást hajtson végre Németországgal szembe fordulva: Olaszország, Románia és Magyarország. Az első kettő sikerrel járt, Magyarország sorsa azonban még rosszabbra is fordult. Bemutatom azt vizsgálja, hogyan csapódnak le az olasz kiugrás, illetve a magyar különbéke-kísérletek a román Antonescu-kori diplomácia forrásaiban.

A Román Diplomáciai Levéltár adminisztratív vonatkozásban nem része a Nemzeti Levéltár gyűjteményének, hanem külön van kezelve, a Külügyminisztérium levéltáraként, a Victoria-palotában. A második világháború diplomáciai iratait jelentő fond dokumentumai jól lapozható kötetekben vannak. Az összes dokumentum gépelt, az idegen nyelvűeket románra is lefordították. Az egyberendezés elve az azonos kulcsszó, mely egy-egy országot jelöl. A román diplomácia számára kevésbé fontos országok közül többen gyakran ugyanazon kötetben szerepelnek, míg a fontosabb országokra vonatkozó iratok – nagyhatalmak és szomszédok – évente több kötetre rúgnak. Ilyen, Románia szempontjából fontosnak számító országok voltak Magyarország és Olaszország is.

A tanulmány dokumentumanyaga egy, a Román Külügyminisztérium második világháborús fondjának két kötetéből származik, mely kötetek közül az egyik a Magyarországgal, a másik pedig az Olaszországgal kapcsolatosan összegyűjtött iratokat tartalmazza. Mivel a dokumentumok műfaj szempontjából nagyon változatosak – diplomáciai jelentések, táviratok, újságcikkek, magánbeszélgetések anyagait tartalmazzák –, ugyanakkor kronológiai sorrendbe vannak bekötve, idézésüknél dátumot és oldalszámot használtunk, elhagyva a többi azonosító jeleket, melyek szinte minden dokumentum esetében – természetük különbözőségéből fakadón – más és más.

A jelentések szerzői, a háttéranyagok összegyűjtői, minden diplomáciai képzettségük mellett maguk is emberek voltak, és így ki voltak téve a tévedéseknek és a dezinformáció lehetőségének is. Ugyanakkor úgy éreztem, e tanulmány keretein belül nem annyira minden egyes dokumentumnak külön vett kritikai elemzése és más diplomáciai testületek dokumentumanyagával való összehasonlítása a fontos, hanem inkább annak a képnek bemutatása, mely

* LAKATOS Artur Lóránd (1980), dr., történész, közgazdász, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Földrajz Karának külső munkatársa. E-mail: lakatos_artur_lorand@yahoo.com.

ezek alapján a román döntéshozó szervek számára kialakulhatott. Ennek tükrében a forráskritika e tanulmány lapjain minimális, csak súlyos elírások esetén tettem kiegészítő, pontosító megjegyzéseket.

AZ OLASZ KIUGRÁS ÉS FONTOSSÁGA A ROMÁN DIPLOMÁCIA SZEMSZÖGÉBŐL

Sztálingrád után többen is felismerték, hogy az angolszász–szovjet szövetség valószínűleg győzni fog, hacsak nem történik valami, és több vezető, felelős politikus is a német szövetségesek közül a kiugrás gondolatával kezdett el foglalkozni. Ion Antonescu tapogatózásait legtöbbször Mihai Antonescun keresztül végezte, és amikor a németek szavá tették, mindig „csodálkozott”, és kiállt embere mellett, sohasem „hiszi” el a vádakat.¹

Tapogatózások a közös kiugrásra, vagyis a Németország mellőli kiszállásra léteztek; így például horthysta-antonesciánus idillnek nevezi Francisc Păcurariu² Kállay és Antonescu között a különbélke-kísérleteket, amelynek csúcspontja Bánffy Miklós bukaresti látogatása volt.³ Ciano ugyancsak tapogatózott volna a kilépés irányába, és ez ügyben összehangolta volna kezdeményezéseit Kállayval és Antonescuval.

Az olaszországi események figyelemmel követése több szempontból is fontos volt a román politikai vezetés számára. Olaszország sorsa analógia lehet Románia számára a szövetséges hatalmakkal, illetve Németországgal folytatott viszonyában. Mussolini bukását és az olasz átállást követően ez a figyelem meghatározódik, mivel Antonescu a következő szempontokban mindenképpen érdekelt:

- Mi lesz a szövetségesek hozzáállása a már átállt olasz vezetéssel szemben?
- Mi lesz a sorsa a Mussolinihez hű erőknek és főleg személyeknek?
- Mennyire lesz életképes a szövetségesbarát, királyi posztfasiszta Olaszország, és mennyire lesz az a Salói Köztársaság?
- A változások következtében milyen jellegű zavargások történnek Olaszországban?

A Duce szökését és kormányalakítását követően Antonescu, Hitler személyes kérésére, Mussolinit ismeri el Olaszország legitim vezetőjeként, fasiszta-republikánus kormányával együtt.⁴

Ion Gheorghe tábornok, Románia berlini követe, arról tudósít október 2-án, hogy a német sajtó tele van a románok dicséretével, legfőképpen azért, mert a volt olasz követség királyhű személyzetének nem engedte elhagyni az országot Törökország irányába, „ugyanakkor, az egész német sajtóban néma csend van Magyarországot illetően”.⁵

1 Erről lásd Ioan SCURTU–Gheorghe BUZATU: *Istoria românilor în secolul XX*. Paideia, Buc., 1999. 413.

2 Francisc PĂCURARIU: *Români și maghiari de-a lungul veacurilor*. Minerva, Buc., 1988. 494.

3 A román–magyar közös kiugrási tárgyalásokról lásd BÁNFFY Miklós: *Emlékeimből – Huszonöt év*. Polisz, Kvár, 2001. 336–341.

4 Románia Külügyi Minisztériuma Levéltári Osztálya (Ministrerul Afacerilor Externe, Serviciul de Arhivă) (a továbbiakban RKMLÖ), Fond 71/1939, E9, 37. kötet. Olaszország. (1943. október–1946. május) 28.

5 Uo. (1943. október 2.) 39.

A magyar kormány csak ezekben a napokban ismeri el hivatalosan is Mussolini kormányát, és ezt is német közvetítésen át teszi. Ugyanakkor Magyarország jelezte azt is, hogy nem egyoldalúan fogadja el Mussolinit. Ennek legfontosabb bizonyítéka, hogy hazahívja egész római delegációját, gyakorlatilag semlegessé válva ezzel a két olasz vezetés között, és hadat sem üzen a királyi Olaszországnak. Raeder német tengernagy budapesti látogatása során ezt a következőképpen foglalta össze: „*Magyarország de iure Mussolinit, de facto az olasz királyt fogadja el*”.⁶

HELYZET A FASIZMUS BUKÁSÁT KÖVETŐ HÓNAPOKBAN

A legfontosabb talán Horea Georgescu helyzetjelentése Olaszországból október 29-én, mely jól összefoglalja a helyzetet: az olaszoknak az átállás nem volt nehéz, mert a nép nem akarta a háborút, és gyűlölte a németeket. Mussolinit sikerült megszöktetni, ő a németek bábja, gyakorlatilag körülötte a németek hozzák meg a döntéseket, neki pedig meghagyják a látszatot. Graziani⁷ jól agítál, az olasz zászló alatti harcra kéri fel a katonákat, a kapituláció miatti szégyenérzetre alapoz, a squadrák hatalmát teljesen megtörte, a fegyveres erő a republikánus hadsereg maradt. A nép és a közigazgatás nagy része azonban passzív, igyekeznek nem elkötelezni magukat egyik oldal irányába se, így vannak még a carabinieri is, ha utasítást kapnak, teljesítik. A gazdaság és a pénzügyek területén káosz, több helyütt szeparatista gondolatok is jelentkeztek, leginkább Szicíliában, de északon is.⁸

A királyi ház ellen is tüntetések vannak, főképp Nápoly királyságellenes. Badoglio személyesen megy tárgyalni a nemesi vezetőkkel.⁹ Sikerül is átmeneti eredményeket elérni, így a királypártiak és a köztársaságpártiak közötti vita eldöntését sikerült a háború végét követő időszakra elhalasztani, amikor is az 1946-os alkotmányozási népszavazáson az olasz nép a köztársasági államforma mellett döntött.

Különösen nagy figyelmet kap a román diplomácia részéről Graziani marsall tevékenysége, aki személyes ellensége Badogliónak, és sok katonát, legfőképpen tisztet, állít át Mussolini oldalára. A jelentést írók valószínűleg ráéreztek arra, hogy a szintén katona Ion Antonescu számára különösen fontos analógiát képezhet az olasz marsall sorsának alakulása, akár még a Mussolini vagy Badoglio sorsához viszonyítva is fontosabbat.

AZ ÁTÁLLT OLASZORSZÁG SORSA

Egy október 6-i Reuters-jelentés szerint Badoglio olaszai annyira jól jöttek ki az átállásból és a szövetségesek mellé állásból, hogy az meglepte az angolszász tisztet nagy részét is, mekkora szabadságot sikerült megőrizniük.¹⁰

⁶ Uo. (1943. október 22.) 121.

⁷ Uo. (1943. október 1.) 33.

⁸ Uo. (1943. október 29.) 149–161.

⁹ Uo. (1943. november 1–10.) 213–216.

¹⁰ Uo. (1943. október 6.) 59.

Október 13-án kisebb diplomáciai affér: Anglia nem fogadja el, hogy az olasz király az albán királyi vagy Etiópia császára címet használja, csak az olasz királyit, és ezt tudomásul veszik. Ugyanekkor viszont elfogadják Olaszország kobelligerens státuszát is, amire Badoglio nagy erőfeszítéseket tett.¹¹

A menekült etióp császár egyből tiltakozott ez ellen.¹² Fontos a jugoszláv és görög szó is, több jugoszláv vezető tiltakozik az ellen, hogy "háborús bűnösökkel" működjenek együtt.¹³

Ezek tükrében kétségen kívüli a badogliói diplomácia eredménye, ti. hogy Olaszországot a nagyhatalmak szövetséges hadviselő félnek fogadták el, és ezzel a francia, görög és jugoszláv követeléseknek is elejét vették.¹⁴ De ezzel egy időben korlátokat is szabtak Badogliónak. Így például 1944 elején a Badoglio-kormány és a szovjetek viszonyának javulását már nem nézték jó szemmel az angolszász szövetségesek: mikor áprilisban a Szovjetunió és Olaszország úgy döntöttek, hogy nagyköveti akkreditáció szinten létesítenek kapcsolatokat, Eden és Cordell Hull kilátásba helyezték, hogy emiatt nem fogják a továbbiakban elismerni Badogliót.¹⁵

Érdekes epizód a vichyi Franciaország hozzáállása, amelyet az alábbi diplomáciai jelentés szövegének kivonatán át értelmezhetünk: szeptember másodikán a német követ ad vacsorát Laval kormányfő tiszteletére, ahol utána hatosban beszélgettek, még bevonva a román, spanyol, argentin és japán követeket is. Laval volt a beszélgetés kezdeményezője, szemrehányást tett többek között a német követnek, hogy a német propaganda nem fektet kellő hangsúlyt a bolsevizmus elleni „*keresztes hadjáratra*”. Laval azt sugallja, hogy Európa többi részén a német nyomáson lazítani kell, és a japánt is arról győzködi, hogy Indokína helyett a Szovjetunióra kellene fektetni a hangsúlyt. Kritizálja az olasz és a spanyol diplomáciát, melyek Franciaország gyengeségéből szeretnének hasznot húzni, különösen az olasz, a Római Birodalom feltámasztását célzó törekvéseket tartotta helytelennek. Laval kifejti, hogy nemcsak fegyverrel, hanem diplomáciával és a szellem szavával is meg kell nyerni egy háborút. Külön kéri, hogy ne küldjenek ismertetést kormányaiknak a beszélgetésről,¹⁶ ennek ellenére valószínű, hogy a románon kívül mások is megtették azt.

A román diplomácia igyekszik ugyan nem minősíteni, még belső használatú, bizalmas iratokban sem, de úgy jön át a szövegekből, hogy véleményük szerint Olaszország jól jött ki a kiugrásból. És ha Olaszország kiugrása sikertörténetnek is nevezhető, ennél is fontosabb volt a román kormányzat számára a magyar tapogatózásoknak a megfigyelése, hiszen a szomszédos Magyarország sokkal inkább jelentett Románia számára összehasonlítási alapot, mint a földrajzilag távolabb fekvő és más jellegzetességekkel bíró Olaszország. A román diplomácia és politika számára Magyarország esete egy időben lehetett pozitív és elretentő példa is, az események alakulásának a tükrében. Ezt a képet próbáljuk meg illusztrálni a következőkben.

11 Uo. (1943. október 13.) 87.

12 Uo. (1943. október 16.) 107.

13 Uo. (1943. október 13.) 86.

14 Uo. (1943. október 13.) 89.

15 Uo. (1944. április 21.) 379.

16 Uo. (1943. szeptember 7.) 61–67.

MAGYARORSZÁG SORSA

„... az ország mégis, négy és fél éven át, tehát 1944. március 19-ig egyfajta békeéletet élt. A derülátók rebesgették, hogy Magyarország „sziget”, olyan, mint egy tornádó nyugalmas központi magja: körös-körül vijjog a vihar, de a középpont csendes... mások azt mondták, Magyarországnak titkos megállapodása van a Szovjettel és az angolszászokkal: ezek a nagyhatalmak tudják, hogy a magyar kormány csak német parancsra cselekedett, a náci kényszernek engedelmeskedett, amikor hadat üzent, s ezt nem tekintik „komoly hadüzenetnek”, és ezért nem bombázzák a magyar városokat. S csakugyan, négy teljes esztendőn át, amikor a háború már feldúlta Európát és a Közel-Keletet, Magyarországra nem hullott angolszász bomba. Ebben az időben a Szovjet légi hadereje is mindössze két alkalommal bombázta csak Budapestet. Ez a két támadás nem okozott sok kárt. Már teljesen elmerültünk a háború erkölcsi mocsarában, és a külszín még mindig békés volt; az átutazó semleges idegenek csodálkoztak mondogatták, hogy Budapest „a béke szigete”. A valóságban nem szigeten élünk, hanem egy fortyogó mocsárban, amelynek alján egy vulkán háborgott. Amikor aztán kitört ez a föld alatti erő, egyszerre nem volt többé „sziget”, és az erjedő mocsár minden élőlényével, a kócsagokkal éppúgy, mint a varangyokkal és ázsalagokkal, elmerült a véres, szennyes szökőárban.” – írja visszaemlékezéseiben Márai Sándor.¹⁷ Magyar író vagy politikus még sosem fogalmazta meg ilyen beszédesen, mindössze pár sorban, a világháború első éveinek magyar optimizmusát, majd a front közeledtével a katasztrófa közeledtének érzését, mely előtt a legkiválóbb magyar felelős elmék is tehetetlennek bizonyultak. A katasztrófát elhárítani vagy megelőzni próbáló államférfiak közül is kimagaslik a „Kállay-kettős” révén híressé vált Kállay Miklós miniszterelnök, akinek erőfeszítéseit a következőkben a román diplomáciai iratok tükrében ismertetjük.

A három hadüzenetet „elkövető” Bárdossy Lászlót követő Kállay Miklós a kor politikai közbeszédében kettős irányt követett: a külpolitika terén formailag nem változtat lényegeset a megváltoztathatatlanon, de állandó gesztusokat tesz a szövetségesek, főleg az angolszászok felé, mindvégig a „vonakodó csatlós” látszatát keltve, és amennyiben a körülmények alkalmas-sá vállnak, megpróbálja a kiugrást.

A román diplomácia reménységgel vegyes félelemmel követi a Kállay-kormány lépéseit, és emiatt nagy számú a követségi jelentések száma, de még több az elsősorban angol hírügynökségek anyagaiból származó tájékoztató. Ezek alapján az angol véleményformálásban egyfajta hullámvész figyelhető meg a magyar gesztusokkal szemben: van kimondottan pozitív időszak, mikor a jó szándékú nyilatkozatok, gesztusok nem maradnak el, máskor pedig bekeményítenek, attól függően, hogy ezt éppen hogyan követeli meg a nyugati hadviselő felek érdeke. 1944 elejére azonban világossá válik a magyar vezetés, még a legoptimistább nyugatbarátok számára is, hogy a nyugati szövetségesektől sok jót az adott konjunktúrában egyoldalúan nem lehet remélni, és a két lehetséges út vagy kitartani a németek mellett a végsőig, vagy pedig a Szovjetunió felé történő tapogatózás közül kell majd választani.

1943. június 2-án tett jelentésében Románia svájci követe Bernből arról tájékoztatja feleteseit, hogy a magyar miniszterelnök, Kállay Miklós beszéde a semlegesség felé haladásra utal, és ennek, úgy érzik, visszhangja lehet Bukarestben és Szófiában is.¹⁸

17 MÁRAI Sándor: *Hallgatni akartam*. Helikon, Bp., 2013. 103.

18 RKMLÓ, Fond 75/1939, E9, 61. kötet, Magyarország, 1943. június – 1946. (1943. június 2.) 1.

Ugyanennek kapcsán egy német újság, a *der Bund*, szemükre veti a magyaroknak, hogy olyan előnyöket élveznek, amiket más országok polgárai nem.¹⁹

Az angol sajtó pozitív: a magyarokat nem érdekelte a Szovjetunió elleni háború, sok kritika éri a magyar kormányt nacionalista oldalról is. Itt külön emelik ki Szekfű Gyula kritikáját.²⁰ Az angol sajtó szerint Kállay beszédének Rómában is visszhangja lehet.

A *The Times* isztambuli tudósítója szerint: „a magyarok a legeltökéltebbek, hogy az olasz példát kövessék.” Külön értékeli Kállaynak azt a németeknek tett, szerintük is „szemtelen” beszólását, hogy addig nem deportálnak zsidókat német területre, amíg nem kapnak biztosítékot arra, hogy megfelelő és elegendő terület áll rendelkezésre a letelepülésükhöz.²¹

1943 májusában George Gibson (egy másik dokumentum szerint, helytelenül, Disson) a Trade Union egyik vezetője jár titokban Magyarországon, Romániában és Bulgáriában, nem hivatalos üzenetet hozva (mely inkább volt a laburista párt, mint az angol kormány üzenete). Eszerint Magyarországtól az angolok azt kéri, hogy Csehszlovákiának adják vissza a revízióval szerzett területeket, és csatlakozzon ahhoz a blokkhoz, mely Lengyelországból, Csehszlovákiából, Jugoszláviából és Görögországból állna. Egy másik dokumentum még részletesebben írja le Gibson kéréseit: visszaadni a revízió által szerzett területeket, csatlakozni a fennebb említett blokkhoz, megszüntetni a szocialisták üldözését, visszavonni a csapatokat a Szovjetunióból, és a magyar munkásokat hazahozni Németországból.²²

Június 5-én egy olasz újság szerint Olaszország egyetért Magyarország elvi célkitűzéseivel: revízió, európai és keresztény közösségi szolidaritás és a bolsevizmus elleni harc. Egy, a dokumentum által is nagybetűkkel kiemelt megfogalmazás szerint, a magyar álláspont „teljesen egyezik az olasz állásponttal és általában véve a tengelyével”.²³

A lisszaboni követ egyik jelentése szerint (Lisszabonból különösen sok érkezik be) az angol sajtó Horthyt „abszolút becsületes hazafi”-ként tartja számon.²⁴

1943 júliusában azonban változik az angolok hangneme: július 16-án a *The Times* közli, hogy Bethlen informálisan megüzeni az angoloknak, hogyha a nyugati csapatok a Balkánon át a Duna völgye felé törnének, a magyarok semmi ellenállást nem tanúsítanak majd. Cserébe kéri, hogy a szövetséges bombázások kíméljék meg a magyar városokat, és hogy a háború után Magyarország megkaphassa Erdélyt és Szlovákiát is. „Erre a javaslatra a brit kormány, habár nem informálták az ajánlat szövegéről, azt válaszolja, hogy nem Magyarország fogja megmondani a kötendő béke körülményeit, és úgy Magyarországgal, mind a többi ellenséges országgal szemben is csak a feltétel nélküli megadás az elfogadható”.²⁵ Ezt egészíti ki egy másik angol fenyegetés Románia, Magyarország és főleg Bulgária ellen, a Londoni Rádión keresztül. A *The Times* a következőképpen fogalmaz: „Az olasz fasiszta kormány, mely sosem próbálta nemzete érdekeit

19 Uo. (1943. június 2.) 2–3.

20 Uo. (1943. június 2.) 4.

21 Uo. (Dátum nélkül.) 12.

22 Uo. (1943. június 4., 16. és 1943. június 10.) 24.

23 Uo. (1943. június 5.) 18.

24 Uo. (1943. június 10.) 24.

25 Uo. (1943. augusztus 13.) 101–102.

védni, és Németország kedvéért lépett háborúba, elment. Meglátjuk, mikor fog eltávozni Filoff is. Vajon Bulgária nem tudja, hogy a háborút követően Görögország el fog számolni vele?”²⁶

Augusztus 13-án egy angol kommentár a londoni rádióban a következőket mondja: „Ha arra számítunk, hogy a magyar kormány hozza ki az országát abból a nehéz helyzetből, amibe került, nem várhatunk abszolút semmit. A nagyon gazdag arisztokrata vezető réteg soha nem adná fel azokat a javakat, melyeket a román és jugoszláv parasztoktól vettek el, a béke érdekében. ... Az Egyesült Nemzetek sosem reménykedtek az arisztokráciában. Gondolatukban mindvégig az annyira elnyomott parasztok és munkások voltak. Ezek, ha fellázadnak gazdáik és az őket fenntartó vezetőik ellen, nem veszíthetnek mást, mint gonosz gazdáikat. Éppen ezért arra kérjük a dolgozókat, lázadjanak fel azok ellen, akik semmibe veszik az ők érdekeiket”.²⁷

A Sunday Times 1943. augusztus 15-i egyik cikkében pedig az alábbi megfogalmazás jelenik meg: „Németország európai szövetségesei kapcsán, akik Románia, Olaszország, Magyarország és Bulgária (Finnország helyzete speciális, mert csakis Oroszországot érinti, nem mást), nekünk semmi nyereségünk nem lehet, de sokat veszíthetünk, ha megpróbáljuk megkönnyíteni jövőbeli sorsukat. ... Németország szövetségeseinek tudniuk kell, hogy egyiknek sincs más útja a megmenekülésre, csak ha a német megszállást szövetséges megszállással cseréli fel”.²⁸ Augusztus 24-én pedig a magyarbarátnak nem nevezhető Seton Watson többek között a következőket írja a Manchester Guardianben megjelenő cikkében: „meg kell említsük még hogy Oroszország nem fogja hagyni, hogy engedményeket tegyünk Magyarországnak az északi és déli szláv áldozatok rovására ... látszik, hogy Nagy-Britannia és Oroszország közös érdekekkel rendelkeznek, melyek messze túlmutatnak az ideológiai különbségeken”.²⁹

Az ilyen fajta agresszív megnyilvánulások alkalmasok voltak arra, hogy felkorbácsolják az indulatokat, muníciót adjanak a németbarát propagandának Magyarországon, és elkedvetlenítsék a szövetségeseikben bízó embereket. Ilyen reakció érzékelhető többek között egy szeptember 17-ére keltezett dokumentumban is: a budapesti román nagykövet jelentése Antal István magyar propagandaminiszter beszédének részleteit – aki „London és Moszkva hamis propagandájáról” beszél – és az olasz példát hozza fel arra, hogy az ország a békekísérletért cserébe még kegyetlenebb háborút kapott a nyakába, és habár Magyarországnak semmi szerepe nem volt a világháború kiprovokálásában, most az egyetlen lehetőség fegyverrel védeni az országot.³⁰

Szeptember végétől ismételten végigsöpör a nyugati kommunikációs csatornákon egy pozitív véleményhullám, melyet Churchill és Roosevelt beszédei indítanak el. Ez viszont rövid ideig tart. Szeptember 21-én Churchill egy bizalmas beszéde (a dokumentum csak részletet tartalmaz, nem derül ki belőle, hogy hol hangzott az el, és hogy kinek volt szánva) a következőket tartalmazza: „Megengedhetjük az alávetett és megfélemlített országoknak – amennyiben tényleg hozzájárulnak a háború megrövidítéséhez –, hogy dolgozzanak hibáik helyrehozásán, de a jelenlegi szerencsétlenségeink ikergyökerei, a náci diktatúra és a porosz militarizmus, feltétlenül ki-

26 Uo. (1943. július 30.) 120.

27 Uo. (1943. augusztus 13.) 137–138.

28 Uo. (1943. augusztus 20.) 145.

29 Uo. (augusztus 24.) 148.

30 Uo. (1943. szeptember 23.) 176.

irtandók”.³¹ Tehát az angol miniszterelnök – akár őszintén, akár számításból – nyitva hagyta egy kiskaput Németország esetleges dezertőr szövetségesei számára. Legfontosabb szövetségese pedig, az amerikai Roosevelt elnök is szeptember 17-én a még Németországgal szövetséges négy állam kapcsán (Finnország, Bulgária, Magyarország és Románia) azt fogalmazza meg, hogy megbízható információi vannak arra vonatkozóan, hogy ezeknek az országoknak a népei békét akarnak, és azt reméli, hogy, olasz mintára, fellázadnak a németek ellen, és ez „megsemmisítő erejű tűzzé fog változni”.³²

Ugyanekkor a *Daily Mail* arról tudósít, hogy Magyarországról fontos hírek várhatók, és amint a szövetséges csapatok a magyar határok közelébe érkeznek, Magyarország azonnal kész kiszállni a háborúból.³³ Szeptember 25-én pedig már a magyar hírügynökségek arról írnak és beszélnek, hogy ha megnyílik a front a Balkánon, Magyarország nem fog részt venni a harcokban, mert nem balkáni ország, a balkáni problémák közvetlen módon nem érintik, és különben sincs abban a helyzetben, hogy csapatokat küldhessen.³⁴

Október elsején már arról írnak az angol, de a német lapok is, hogy Románia most tárgyalja a békét mindhárom szövetséggel, míg Magyarország egyoldalúan akar kiszállni. Antonescu a következőket kérné a szövetségeseiktől: nem fog ellenállni egy szövetséges partraszállásnak, sőt, akár segítséget is nyújt, továbbá visszaadja a szovjeteknek Besszarábiát és Észak-Bukovinát, amennyiben meghagyják őt a hatalomban.³⁵ Nem sokkal később pedig, a román lisszaboni követség jelentése szerint, a *Sunday Times* egyik elemzése arról beszél, hogy a három kelet-európai szövetséges közül Magyarország van a legjobb helyzetben a kiugrás kapcsán, mert a román kőolaj túl fontos a németeknek, és a román hadsereg nem elég erős, hogy ellen tudjon állni. Bulgária a görögökkel és jugoszlávokkal való konfliktusa miatt fog végig kitartani, míg Magyarország hivatkozhat arra, hogy igazságtalan volt Trianon, és helyzete analóg a finnekével.³⁶

Ezt a pozitív hangvételű véleményhullámot azonban az agresszív nyilatkozatok egy újabb hulláma követi, a teheráni konferenciát követően pedig pár hónapig mintha megszűnne teljesen az érdeklődés a közép-kelet európai kisállamok kiugrási kísérletei iránt. Ezt követően pedig a Szovjetunió válik e téren a fő tárgyalópartnerre.

Már október 6-án a *Daily Telegraph* azt fejtegeti, hogy: „Például Magyarország is megtett minden negatív intézkedést, hogy megszabaduljon Németország hálójából: visszavonta katonáit a határokon belülre, elutasította, hogy rendőri szerepet töltsön be a Balkánon, de nem tett semmi pozitívat. Olaszország és Magyarország mindenképpen legyőzött ellenségek maradnak. Európában három kategória van: Németország, a bűnbánó szövetségesek és az áldozatok, és mindegyik teljesen más eljárásban részesül majd”.³⁷

December 11-én Cordell Hull amerikai államtitkár megfenyegeti a németek szövetségeseit, hogy osztozniuk kell majd a felelősségben. A berlini román követ szerint a németek

31 Uo. (1943. szeptember 21.) 193.

32 Uo. (1943. szeptember 22.) 195.

33 Uo. (1943. szeptember 22.) 196.

34 Uo. (1943. szeptember 25.) 204.

35 Uo. (1943. október 1.) 219.

36 Uo. (1943. november 4.) 266.

37 Uo. (1943. október 6.) 225.

egyrészt ironizálnak a rovására, mert nem intézi felhívását a németekhez is, tudván, hogy a fenyegetés felesleges, és pozitívat nem tudna mit mondani. Ugyanakkor pesszimizták is, mert a nyilatkozatokból úgy tűnik, hogy Teheránban a szövetségesek teljes körű megállapodást kötöttek, és egy koordinált akciótervet fognak gyakorlatba ültetni, szovjet főerővel, nyugati támogatással, és hogy a szovjetek minden lényeges kérdésben meggyőzték a nyugatiakat.³⁸

1944. február 21-én a *Daily Mail* úgy fogalmaz, hogy egyetértenek azzal, hogy szovjet megszállás alá kerüljön Kelet-Európa, „*Finnország, Magyarország, Románia és Bulgária megérdemli a sorsot, amit a Szovjetunió nekik készít*”.³⁹ Ez a hozzáállás pedig, minden remény és nyugati propaganda mellett, a későbbiekben is megmarad. Így történhetik meg az, hogy a háború lezárását követően a közép-kelet európai kis országok szovjet megszállás és szovjet befolyás alá kerülnek.

KÖVETKEZTETÉSEK HELYETT: MIÉRT IS NEM LETT EREDMÉNYES A MAGYAR PRÓBÁLKOZÁS?

Felmerül a kérdés, miért is nem sikerült Magyarországnak az, ami Olaszországnak és Romániának igen; vajon miben hibázhatott a magyar politikai vezetés, diplomácia és hadvezetés akkorát, hogy a háborúból való kilépés helyett a német megszállás, majd a nyilas uralom következett be, ezek minden szörnyűségével és erkölcsi terhével egyetemben? Ennek több oka is van, és véleményem szerint a magyar vezetést csak részben lehet emiatt okolni. Sőt, a legfontosabb okok akarattól függetlenül voltak jelen a kor valóságában.

Ezek közül a legfontosabb az, hogy az angolszász hatalmak nem tervezték komolyan a balkáni partraszállást. Fontosabb volt számukra a szovjet előretörés támogatása, és ennek rendelték alá esetleges jövőbeli jó viszonyukat a német szövetséges kisállamokkal. Léteznek ugyan Teheránt követően is magyarbarát hangok, de ezek főleg a semleges országok sajtójában jelentkeznek. Törökországban például 1944. január 10-én Atay török képviselő az alábbiakat írja az *Ulus* című török újságban: „*Az angolszász vezetők meg kellene hagyják a reményt, hogy a háború végét követően különbséget tesznek majd azon országok között, akik a balszerencse áldozatai voltak és azok között, akik ténylegesen felelősek a háborúért. Az áldozatok között található Magyarország is, amely nem tett intézkedéseket a zsidók ellen, és végig a problémái megoldására elsősorban az angolszász szövetségesekkel való megegyezést kereste. A határait pedig azért kellett német léghárító ütegeket telepíteni, mert Magyarország megtagadta, hogy az angolszász gépekre ráljön*”.⁴⁰ Az ilyenfajta jóindulatú fellépések azonban eredménytelenek maradtak.

A magyar helyzetet nehezítette az is, hogy míg az olaszok esetében az angolszász szövetségesek nagymértékben túlléptek az olaszokkal szemben ellenérzést tápláló kisebb szövetségesek bosszúvágyán, magyar vonatkozásban ugyanez nem történt meg. Főleg a nyugaton élő és tevékenykedő csehszlovák és jugoszláv emigráció nagyon agresszívan állt hozzá a magyar kérdéshez. A teljesség igénye nélkül álljon itt bizonyítékként egy-egy példa erre nézve. 1943 júliusában az emigráns csehszlovák kormány felé tett magyar gesztusok nem találnak viszon-

38 Uo. (1943. december 13.) 289, 292.

39 Uo. (1944. február 21.) 353.

40 Uo.

zásra. A moszkvai csehszlovák követ úgy fogalmaz, hogy a helyreállított Csehszlovákia román és jugoszláv barátai mellett „*összinte együttműködésre hívja meg Magyarországot, de csak miután ezt visszakerül abba az állapotba, amibe 1940 előtt volt, miután mindent visszaadott, amit Németország segítségével vett el, miután egy igazi kisebbségbarát politikát folytat majd azokkal a kisebbségekkel szemben, melyek határain belül maradnak, és miután feladja mindenfajta elképzelését a Szent Istváni Korona képzelgéseivel kapcsolatban*”.⁴¹ Jugoszlávia kapcsán pedig 1944. január 6-án a genfi román konzul jelenti, hogy egy szerb vezető szerint: „*Magyarország vissza fog kelleni adja a Jugoszláviától elvett tartományt, de magyar lakosság nélkül, mert máskülönben ki lesznek irtva. A magyar arisztokráciát pedig, amely megakadályozza a Duna-medencében a népek békés együttélését, minden eszközzel el kell nyomni*”.⁴² Ennek tükrében a partizánok népiirtása sem meglepő.

Közrejátszott valószínűleg az is, hogy míg sok más, a németek által megszállt ország rendelkezett emigráns kormányval, Magyarország esetében nem létezett ilyesmi, sőt, a magyar emigráció a saját magánháborúját vívta a Horthy-rendszerrel. Erre jó példa Károlyi Mihály 1944 eleji felhívása a magyar néphez, melyben kérte, hogy Magyarország szakítson Németországgal, döntse meg az „*ezeréves feudalizmust*” és hagyjon fel az irredentizmussal, mely vezető osztályát fenntartja, és létesítsen baráti viszonyt szomszédjaival. A Szovjetunió kapcsán pedig azt kérte, hogy ne folytassanak ellenpropagandát, ugyanaz legyen vele szemben a hozzáállás, mint ami az angolszász hatalmakkal szemben megvolt.

A magyar sajtó és a németek durván reagáltak erre, maguk a románok úgy kommentálják, hogy „*a brit Reuter ügynökség újra közvetíti ezt a felhívást, amelyet Moszkva eszközeihez intéz egy másik eszköz*”.⁴³ Károlyi Mihály valószínűleg jót akart – a maga módján. Ugyanakkor az adott körülmények között felhívása nem találhatott termékeny táptalajra, sőt, inkább azt illusztrálja, hogy az egykori államfő nem volt tisztában a pillanatnyi magyar helyzettel és lehetőségekkel.

Ilyen körülmények vezettek el 1944. március 19-hez, amikor Németország megszállta Magyarországot, és Sztójay Döme kormányát juttatta hatalomra. A következmények pedig ismertek, de nem képezik témáját a jelen tanulmánynak. Bethlen István 1944-es emlékiratában így ír erről a tragikus időszakról: „*Így váltunk apránként német érdekek prédájává. Azt kell mondanom, hogy Magyarország félig akarva, félig akaratán kívül jutott ebbe a helyzetbe. A német költő szavaival élve:*

„*Halb zog sie hihn, halb sank er hihn*

Und ward nicht mehr gesehn”.⁴⁴

Nagy kérdés, hogy ha már eredményre nem vezetett, a Kállay-kormány bátor és egyébként súlyosabb taktikai hibát nem tevő próbálkozásai mennyire befolyásolhatták az események későbbi menetét. Tény az, hogy a nyugati szövetségesek részéről e kísérletek vagy agresszív reakciókat, vagy pedig, jobb esetben, pozitív méltatást eredményeztek, melyek, annak ellenére, hogy csak a szavak szintjén maradtak, arra kiválóan alkalmasnak bizonyultak, hogy a náci vezetés csalódottságát és rosszallását kiváltásák, és elvezessenek Magyarország 1944 tavaszán

41 Uo. (1943. július 2.) 52.

42 Uo. (1944. január 6.) 326.

43 Uo. (1944. január 31.) 340–341.

44 BETHLEN ISTVÁN: *Emlékirata 1944*. Zrínyi, Bp., 1988. 149.

történő megszállásához, a Sztójay-kormánynak a kormányzóra történő oktrojálásához és a magyar zsidóság haláltáborokba történő deportálásához; nem beszélve a többi negatív körülményről. Romániában végül I. Mihály király Antonescu megkerülésével, az ő megbuktatásával hajtotta végre az átállást. Amennyiben az olasz kiugrás az adott körülmények között sikerként könyvelhető el, a magyar próbálkozás nem járt eredménnyel, mert az adott körülmények között nem is járhatott azzal. Ezt azonban a jelentést tevő román diplomaták nem tudhatták előre, ezért is alakulhat ki egy viszonylag szép, elismerést kiváltó kép a Kállay-kormány bátor kezdeményezéseiről.

THE NIGHT BEFORE THE HUNGARIAN HOLOCAUST.
THE DEFECTION OF ITALY AND THE ATTEMPTS FOR LEAVING THE WAR OF
THE KÁLLAY GOVERNMENT IN THE MIRROR OF THE ROMANIAN DIPLOMATIC
DOCUMENTS (1943–1944)

Keywords: *Italy, Hungary, World War II, Romanian Diplomacy, year 1943*

Based on Romanian diplomatic documents, the study presents the image of how the Romanian Politics and Diplomacy perceived the defection of Italy from World War II and the efforts made in this sense by the Kállay government in Hungary. By 1943 it was visible that the war will be lost by the Axis powers, that in the eyes of the Allies the Nazi Germany was the enemy to be crushed, and that they were likely to show a certain level of understanding toward Germany's satellites. As a consequence, several allies of Germany tried to defect the war. Italy was the first country who succeeded. During the summer of 1943 Mussolini was removed from power and in September Italy asked for unconditioned truce. In the same time the Hungarian government, led by Prime Minister Miklós Kállay, also made a series of efforts in the same sense, but without success, and the main consequence was the German occupation of Hungary. The study presents how the faith of Italy and Hungary is reflected in Romanian diplomatic documents, how are appreciated their efforts, and what were the Romanian hopes and fears related to these. The majority of the sources used are from the Archives of the Romanian Minister of Foreign Affairs, but bibliography of specialty is also used.

ÎN AJUNUL HOLOCAUSTULUI MAGHIAR.
IEȘIREA DIN RĂZBOI A ITALIEI ȘI TENTATIVELE DE A IEȘI DIN RĂZBOI ALE
GUVERNULUI KÁLLAY ÎN OGLINDA DOCUMENTELOR DIPLOMATICE ROMÂNE
(1943–1944)

Cuvinte-cheie: *Italia, Ungaria, al doilea război mondial, diplomația română, anul 1943*

Studiul de față prezintă în oglinda documentelor diplomatice românești cum a văzut politica și diplomația română ieșirea din război a Italiei și pașii făcuți în acest sens de către guvernul Kállay din Ungaria. În 1943 a fost deja vizibil faptul că războiul va fi foarte probabil pierdut de către puterile Axei, dar și că aliații doresc în primul rând zdrobirea Germaniei naziste și sunt dispuși să arate o oarecare clemență față de sateliții acestuia. În consecință, mai mulți dintre aliații Germaniei au încercat să iasă din război. Italia a fost prima țară care a reușit acest lucru: în vara anului 1943 Mussolini este destituit și în septembrie Italia cere armistițiu necondiționat. În același timp și diplomația maghiară a depus

eforturi considerabile pentru a ieși din război, dar tentativele guvernului condus de Kállay Miklós nu s-au soldat cu succes, și au condus la ocupația germană a Ungariei. Prezentul studiu urmărește să prezinte cum se reflectă asupra sorții Italiei și Ungariei în documentele diplomatice românești, ce imagine primesc eforturile acestora, și ce fel de speranțe și temeri românești se leagă de acestea. Majoritatea surselor provin din arhivele Ministerului Afacerilor Externe ale României, dar folosim și bibliografia de specialitate.